

Emanuel Marx. **Bedouin of Mount Sinai: An Anthropological Study of Their Political Economy**. New York and Oxford: Berghahn Books. 2013. 208 pages

עארף אבו-רביעה*

ספר ייחודי זה, שנכתב בידי עמנואל מרקס, מבוסס על תקופה ארוכה של מחקר אתנוגרפי מעמיק שערך המחבר בקרב הבדואים באזור הר סיני: בשנים 1972-1982 הקדיש פרק זמן כולל של 12 חודשים לעבודת שטח במקום. מרקס מציין שמחקרו עוסק בתמה מרכזית אחת: האופנים שבהם משתקפות כלכלה ופוליטיקה גלובלית ומקומית במנהגים החברתיים של הבדואים ובהתנהלותם. לצד זאת הוא מדגיש כי הספר בוחן נושאים כלכליים ופוליטיים מזווית אתרופולוגית.

הספר מחולק לשבעה פרקים, נוסף על המבוא והסיכום. במבוא מרקס מסביר כיצד התגלגל לעריכת מחקר בקרב השבטים הבדואיים באזור הר סיני וכיצד הספר הלך והתעצב. הפרק הראשון עוסק בהתפתחותו של מושג הנוודות מול העירוניות. מרקס מראה כי לא זו בלבד שהבדואים באזור הר סיני נוטלים חלק בסדר חברתי אורבני - תהליך העיור שלהם אף משתקף במבנה הכלכלי הייחודי והמורכב של החברה הבדואית. הפרק השני עוסק בנייתו הכלכלה הפוליטית של חברות בדואיות ומציג דיון תיאורטי מקיף בנושא. בפרק זה מראה המחבר כי הבדואים הם יצרנים יעילים ביותר של מגוון מוצרים רחב ובהם מוצרי בשר, חלב, עורות וצמר, והם תורמים תרומה חשובה לכלכלה הלאומית במדינותיהם. בתמורה למוצרים שהם מפיקים מחיות המשק שלהם הבדואים רוכשים מוצרי יסוד כדוגמת דגנים, מוצרי צריכה שונים הנחוצים לסגנון חייהם הייחודי וסחורות אחרות כגון נשק ותכשיטים. הפרק השלישי עוסק בנאות המדבר. הוא דן בהשפעות הסביבתיות של אזור הר סיני על האוכלוסייה הבדואית ובמאמצייהם של הבדואים לשלוט בסביבת המחיה שלהם. מרקס טוען למשל כי בעת שהבדואים נוטעים מטעים בהרים, הם מדגישים את חשיבותה של העבירות יותר מאשר את חשיבות זמינותם של אדמה פורייה או מים.

הפרק הרביעי דן במהגרי עבודה ועוסק בתוך כך בניסיון המתמשך בחברה הבדואית להשיג איזון בין הכנסות ובין ביטחון חברתי. בפרק מתואר כיצד תופעת מהגרי העבודה הביאה לשינוי כולל בקרב הגברים הבדואים, שתהליך זה עיצבם מחדש כפרולטריון קוסמופוליטי. מהגרי עבודה מוצאים מסביבתם המוכרת, מופרדים לפרקי זמן ממושכים מהחוג המשפחתי והחברתי שלהם וממוקמים מחדש בדרגה נמוכה מאוד ולא בטוחה בכלכלת המדינה המארחת. מהגרי העבודה אף חשופים לגחמות השלטונות והמעסיקים ונאלצים לחיות בתנאים קשים. מאחר שהם עובדים בסביבה המרוחקת גיאוגרפית מסביבת המוצא שלהם ובתחום שאינו מאפשר להם יציבות תעסוקתית, הבדואים משקיעים מאמצים רבים בכינון רשתות של ביטחון חברתי מסביבתם הביתית. אף שמהגרי עבודה ממלאים זה עשורים תפקיד חשוב בחיי החברה הבדואית, הבדואים מוסיפים לעסוק במשלחי יד אחרים כדוגמת חקלאות זעירה, מלאכת יד, מסחר והברחות. מהגרי עבודה המאבדים את עבודתם בערים שבים עד מהרה להיספג במעגל העבודה שבשט וברשת הביטחון המשפחתית. אפשר כי מחקרים עתידיים יבקשו לבחון כיצד, אם בכלל, הושפע דימוי הגבריות הבדואית מהנתיב המעגלי מן השבט אל העיר ובחזרה.

* המחלקה ללימודי המזרח התיכון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הפרק החמישי בוחן את הסחר הבלתי חוקי בסמים. הוא סוקר כיצד נעשו הבדואים מעורבים בסחר הבינלאומי בחשיש בשנות החמישים של המאה ה-20; מדוע נפסק הסחר בסמים במהלך הכיבוש הישראלי בסיני, שהחל ב-1967; וכיצד חודש הסחר לאחר שחצי האי סיני הושב לריבונות מצרית ב-1982. עם השבת סיני למצרים, בתי ההארכה הבדואיים - שעסקיהם פרחו קודם לכן - איבדו חלק מציבור לקוחותיהם. המדינה המצרית העסיקה רק מעטים מהגברים הבדואים, ומציאות זו הובילה להידרדרות מהירה במצבם הכלכלי. ואולם עד מהרה חודש סחר החשיש, הפעם במתכונת שונה מבעבר. כדי להגדיל רווחים לא הסתפקו עוד המבריחים הבדואים בהברחת החשיש לעמק הנילוס אלא מכרו את הסמים גם מקומית, לתיירים ולבני החברה הבדואית. כתוצאה מכך הפכו בהדרגה מבריחים וגברים אחרים לצרכני סמים (אגב כך, מעניין לציין כי מרקס רומז שתופעת צריכת הסמים בקרב הבדואים בסיני רווחת אצל גברים בלבד); התפתחות זו ממחישה את האמרה הערבית העתיקה "טבאח' אל-סם ביד'וגה" (מי שמכין רעל - סופו לטעום אותו). ארגוני הסמים חידשו את פעילותם בסיני ביתר שאת והרחיבו אותה לחומרים אסורים נוספים לבד מהחשיש - אקסטזי, קוקאין, הרואין, מריחואנה ואופיום. נוסף על הברחות הסמים החלו להבריח לסיני גם סחורות אחרות כגון יהלומים וכלי נשק. ארגונים המושיש הקימו רשתות הברחה עצמאיות או השתלטו על רשתות קיימות במטרה לממן את פעילותם שכוונה נגד תיירים, מחנות צבא מצריים, תחנות משטרה ומתקני ממשל אחרים. פעילות זו כללה מתקפות טרור על בתי מלון בטאבה, בשארם א-שייח' ובדהב.

הפרק השישי עוסק בסוחרים נודדים ובהשפעתם על אורח החיים הבדואי. הוא בוחן כיצד הסוחרים הנודדים מאזור אל-עריש משמשים צינור אספקה לבדואים ומספקים את מרבית מוצרי היסוד שהם נזקקים להם, ובכללם חיטה ותיירס - מוצרי המזון הבסיסיים של הבדואים. מאחר שהסוחרים מאל-עריש הם פלאחים, הבדואים רואים בהם זרים ו"אחרים", נפרדים ונבדלים מהם לחלוטין.

הפרק השביעי, שכותרתו "לדמיין עולם חברתי מאורגן", דן בטקסי עלייה לרגל. הבדואים בדרום סיני מבחינים בין שלושה סוגים של טקסי עלייה לרגל: טקסים שמשתתפיהם הם בני השבט, טקסים בהשתתפותם של בני שבטי דרום סיני, וטקסים שקהלם הוא כל בני הדת המוסלמית. בפרק מתוארים טקסים אישיים תקופתיים של עלייה לרגל לקברי קדושים וכן טקס העלייה לרגל השבטי המתרחש אחת לשנה, ובו מתכנסים האנשים סביב קברו של הפטרוך הקדוש של השבט, המגלם את רוח השבט. טקס העלייה לרגל לקברו של פטרוך קדוש משמש כטקס מעבר אישי. הוא מתחיל בסביבה המוכרת - השבט, ונמשך במסע ליעד מרוחק - הקבר הקדוש. הטקס מעגלי והוא מסתיים עם שיבתו של העולה לרגל אל השבט, נקודת המוצא המקורית, לאחר שעבר שינוי פנימי. בטקסים השבטיים משמשים קברי קדושים סמל לבעלות שבטית. הדבר מצביע על כך שזכויות טריטוריאליות זכות להגנה שמימית; תפקידו של הקדוש לתווך בין שני העולמות, הארצי והשמימי, שיחדיו יוצרים את מכלול חייהם של הבדואים.

מטקסים אלו עולה דימוי של עולם מאורגן ובעל צדק חברתי, ולטענת מרקס הם יוצרים חיבור רחב - גם אם זמני - בין אנשים המשתייכים לרשתות חברתיות מרוחקות ונבדלות. החוויה החברתית-תרבותית המגולמת בטקסי העלייה לרגל ובמנהגים הקשורים בהם מוצאת ביטוי במגוון דרכים: חוויה קהילתית משותפת של הממד הרוחני של הטקס, חידושם של קשרי ידידות מהעבר, מסחר, עריכת שידוכים ומאפיינים נוספים של תקשורת בתוך רשתות חברתיות מגוונות. בתוך אלו בולט מקומן של נשים, כפי שמשתקף בערוצים להחלפת מידע "גלוי" ו"סמוי".

פרק הסיכום עוסק בשינויים מרחיקי לכת שהתרחשו באזור סנטה קתרנה, והוא מבוסס על

ביקורת ספרים

שהותו הקצרה של המחבר במקום בשנת 2009. מרקס מצא כי הכפרים הבדואיים באזור הפכו למעשה לעיר סנטה קתרין, בראשותו של אחד מזקני שבט ג'באליה הבדואי. בעיר ניכרה תנופת פיתוח ונבנו בה בנייני ממשל ותחנת משטרה, תשתית של טלפוניה, בית חולים קטן, מרכז קניות חדש, מלון וחנויות רבות. את מקומם של הסוחרים מאל-עריש תפסו בעלי חנויות וספקים מקומיים ולא מקומיים. רבים מהבדואים אף בנו בתי קבע. מרבית הגברים נשארו בבית והם מועסקים באזור או שהם מובטלים בגלל שלא שולבו בתהליך הפיתוח. נשים רבות איבדו חלק משמעותי מהעצמאות שנהנו ממנה בעבר והשינוי ניכר גם באופן לבושן. התיירות ממלאת כעת תפקיד משמעותי בכלכלה המקומית. מנזר סנטה קתרין נעשה לאתר תיירות בינלאומי והוא כולל בית הארחה. בדואים מקומיים הקימו בתי הארחה נוספים, אך רובם אינם עושים חיל. סחר הסמים התחדש ביתר עוז; נראה כי חשיש הוא הסם הנצרך ביותר בקרב המצרים וגם בקרב התיירים בסיני. מחקר של מרקס הוא תרומה חשובה למחקר האתנוגרפי על נוודים פסטורליים. הוא עשוי לשמש כלי מועיל לחוקרים ולסטודנטים העוסקים בשבטים הבדואיים במזרח התיכון ואף לחוקרים בתחומי הכלכלה, הסוציולוגיה והאנתרופולוגיה.